OILA TUSHUNCHASI, GENEZISI, SHAKLLARI VA EVOLYUTSIYASI

Abdusalomova Maftuna G‘ofurjon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Oila - jamiyat tayanchi. Har bir insonning huquq va majburiyatlari vujudga keladigan, baxt va saodat qo‘rg‘oni. Ushbu maqolada oila tushunchasi va uning turlari, nikoh va oilaning paydo bo‘lishi, rivojlanishi va bu tushunchalarning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Oila, jamiyat, nikoh, farzand, ota-ona, poligamiya, poliginiya, monogam, nuklear, ekzogamiya, polinadriya.*

Oila – baxt va saodat qo‘rg‘oni. Insoniyat paydo bo‘libdiki, ushbu tushuncha bilan hamohang yashaydi, ulg‘ayadi, tarbiyalanadi. Oila deb atalmish muqaddas dargohda kamol topadi. Oila – siz va biz istiqomat qiladigan, orzu va intilishlarimiz ro‘yobga chiqadigan koshona, kelajagimiz poydevorlari, barcha istaklarimiz ijodkori va ularni amalga oshirguvchisi bo‘lgan farzandlarimiz unib o‘sadigan, ulg‘ayadigan va tarbiya topadigan muqaddas maskan.

Huquqiy jihatdan esa oila deganda ikki qarama – qarshi jins vakillarining o‘zaro ixtiyoriy roziligiga asosan tuziladigan va tuzilishi bilanoq bu ikki subyekt er va xotin deb yuritiladigan va bir

biriga nisbatan huquq va majburiyatlarga ega bo‘lgan odamlardan tuziladigan ijtimoiy guruh sanaladi.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida: “Oila – er-xotin, ularning bola-chaqalari va eng yaqin tug‘ishganlaridan iborat birga yashovchi kishilar majmui” - deb ta’riflangan.

O‘zbekiston Respublikasi Oila Kodeksida oilaning yaxlit ta’rifi keltirilmagan. Chunki, “oila” tushunchasini qamrab olinishi va oila a’zolari ro‘yxatini keltirilishi ular huquqlarini poymol etilishiga yoki oila a’zolari doirasini asossiz kengayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Oila haqida bir qancha, bir biriga o‘xshamaydigan, shuningdek biri birini inkor etmaydigan quyida keltirilgan ta’riflardan yana bir qanchasini misol keltirishimiz mumkin. Ammo oila tushunchasi qachon, qayerda va qanday paydo bo‘lganini bilmay turib, bu ta’riflarning asl mohiyatini tushuna olmaymiz deb o‘ylayman.

Oila tushunchasining kelib chiqish tarixini o‘rganishdan oldin, oila va nikoh tushunchalarining o‘zaro farqini anglab olish darkor.

Yaxshi kayfiyat insonda baxt garmonini ishlab chiqaruvchi asosiy omil bo‘lganidek, nikoh oilani yuzaga keltiruvchi asosiy omil sanaladi. Ammo oila tushunchasi nikoh tushunchasidan ancha ilgari paydo bo‘lgan. Nikoh er va xotin va ularga bog‘liq bo‘lgan huquqiy va ijtimoiy-axloqiy tushunchalarnigini qamrab oladi xolos, oila esa sotsiologik jihatdan ham, yuridik jihatdan ham nikoh tushunchasidan ancha kengroq tushunchadir. Oila er va xotin, ularning farzandlari, tug‘ishgan va tug‘ishmagan yaqin qarindoshlari va ular bilan bog‘liq har qanday munosabatlarni o‘z ichiga oladi.

Oilaning dastlabki shakli ibtidoiy jamoa tuzumida paydo bo‘lgan. Barchamizga ma’lumki bu davrda odamlar to‘da-to‘da bo‘lib istiqomad qilishgan. Aynan shu sababli ham bu davrda qarama-qarshi jins vakillari o‘rtasidagi munosabatlar tartibga solinmagan va dastlabki oilalar poligamiya (ko‘p nikohlilik) ko‘rinishida paydo bo‘lgan. Bunda bir necha erkak va bir necha ayollar farzandlari bilan bir oila bo‘lib yashashgan. Quldorlik davrida esa jamiyatda ro‘y bergan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, xususiy mulkning paydo bo‘lishi, dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi erkaklarning ko‘p qismini band qildi, ayollar esa asosan farzandlar bilan qolishgan. Bu jarayonda esa tabiiyki oilada asosiy ta’minotchi ro‘li erkak kishilarga o‘tgan va ularning obro‘si ortgan. Natijada erkaklar ustunligiga asoslangan patriarxal oilalar vujudga kelgan. Patriarxal oilalarda endi bir erkak o‘z xotinlari, farzandlari va qullari bilan yashagan. Patriarxal oilalar poliginiya (ko‘p xotinlik) shaklida mavjud bo‘lgan. Quldorlik davridan feodalizm ya’ni sinfiy jamiyatga o‘tish monogam (bir nikohlilik) oilalar vujudga kelishiga asos bo‘ldi. Monogam oilalar vujudga kelishiga o‘sha davrda urug‘ va qabilalar o‘rtasida nikoh tushunchasiga o‘ta jiddiy qaralganligi ham asos bo‘lgan desak, adashmaymiz. Bu jamiyatlarda nikohgacha va nikohdan tashqari munosabatlarni tartibga solib turuvchi qoida va talablar mavjud bo‘lgan.

Ushbu me’yorlardan eng muhimi ekzogamiya (urug‘dan tashqari) – chetki nikoh qoidasi edi. Ma’lumki urug‘ bu – bir necha kishilardan iborat guruh. Shuning uchun ham ular o‘rtasida nikoh ta’qiqlangan va nikohlanuvchilarga boshqa-boshqa urug‘ vakillari bo‘lishlik talabi qo‘yilgan. Ekzogamiyani buzganlarga esa o‘lim jazosi berilgan.

Yevropaning sinfiy jamiyatlari, shuningdek, yevropaliklar istiqomat qiluvchi hududlar (Amerika, Avstarliya) da ham so‘nggi paytlargacha nikohning keng tarqalgan yagona turi bir nikohlilik, ya’ni, «monogamiya» (yunonchadan «monos» – bitta, yagona va «gamos» – nikoh) bo‘lgan. Albatta yevropaliklar nikohning boshqa turlari masalan, ko‘p xotinlik yoki «poliginiya» (yunonchadan, «poli» - ko‘p va «gineye» – xotin) va ko‘p erlik (yoki «polinadriya» (yunonchadan «poli» – ko‘p, «anros» – erkak) haqida ma’lumotlarga ega bo‘lishgan. Ammo, nikoh shakllarining barchasi yaxlit umumiylikka ega bo‘lib, individlararo tuzilishi nazarda tutilgan. Monogam nikoh, nikoh munosabatlarini yuqori darajada tartibga solib turuvchi nikoh turi deb hisoblangan.

Kapitalistik ishlab chiqarish korxonalari vujudga kelishi bilan sifatli ishchi kuchiga talab kuchaygan, mayda dehqonchilik, hunarmandchilik shakllari asta-sekin inqirozga yuz tuta boshlagan va bolalar mehnatidan foydalanishga bo‘lgan talab yo‘qolgan. Ko‘p bo‘g‘inli katta oila bo‘lib yashash holatlari kamayib asta-sekin er-xotin va farzandlardan iborat bo‘lgan bir bo‘g‘inli nuklear oilalar paydo bo‘la boshlagan.

Shundan so‘ng, er-xotin va farzandlaridan iborat, hozirgi davrdagi oila ko‘rinishiga xos tipdagi oilalar vujudga kelgan.

Oilaning asosiy bo‘ginini er-xotin tashkil etadi, ammo farzandlar, yaqin qarindoshlar ham ular bilan birga yashashi mumkin. Oilada barcha istiqomat qiluvchilar bir birlari bilan o‘zaro mehr-muhabbat, hurmat tuyg‘ulari bilan hamda bir biriga nisbatan bo‘lgan huquq va erkinliklari orqali ham bog‘langanlar.

Oilaning jamiyatda tutgan o‘rnini boshqa hech bir soha bilan qiyoslab bo‘lmaydi. Sababi, aynan oilada shaxs shakllanadi, ulg‘ayadi, tarbiya topadi. Aynan oilaning ta’sirida o‘zi uchun o‘z kelajagining poydevorini quradi. Aynan oilada inson ma’naviyatining asoslari quriladi. Xulq-atvor me’yorlari shakllanadi, shaxsning ichki dunyosi va individual sifatlari ochiladi. Oila birgina shaxs shakllanishiga turtki bo‘lib qolmay, insonning o‘zligini anglashiga, uning sotsial, ijodiy faolligiga turtki beradi, individualligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Bo‘riyev O, Shoymardonov I, Nasriddinov Q. O‘zbek oilasi tarixidan. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 120 b.
2.O‘zbek tili izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
3.Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent, 2001. – 58 b.
4.Qayumov U. Oila – hayotning ma’nosi va tayanchi. – Toshkent, 2002. -22 b.